

етнологии, что помогает типологизировать определенные структуры, встречающие в локальных и мировых рамках.

¹Van Gennep A. The rites of Passage, Un. of Chicago, 1960.

²Kovacevic Ivan. Semiologija rituala. – Beograd, 1985.

³Вяселле. Абряд – Мінск, 1978.

⁴Мияци – этническая группа в Реканско-дебарской этнической области в Македонии, которая несмотря на тяжелые условия в XVIII и XIX веках, успела сохранить свои особые этнические характеристики: обычаи, костюм... Самые впечатляющие – свадебные обычаи в деревни Галичник.

⁵Верили, что молодая луна приносит хорошие известия (“добар абер” или “новина”).

⁶Сумцов Н.Ф. О свадебных обрядах, преимущественно русских. – Харьков, 1881.

⁷Там же.

⁸Spiro Kulisic, Porijeklo i znacenje bozicnog obrednog hljeba u Juznih Slavena, Glasnik Zemaljskog muzeja, VIII. – Sarajevo, 1953.

⁹Свакья – название, под которым встречается свадебный хлеб у Мияков в Македонии.

¹⁰Гласник на етнолошкиот музей. – Скопье, 1965.

¹¹Никольский Н.М. Происхождение и история белорусской свадебной обрядности. – Минск, 1956.

¹²Такое поверье встречается и у албанского населения в Македонии.

¹³Этнографія Беларусі // Беларуска Савецкая энцыклапедыя імя Петруся Броўкі. – Мінск, 1989.

Анатолій МИРОНЧУК

Київ

ПРОГРАМНІ ДОКУМЕНТИ УКРАЇНСЬКИХ АВТОНОМІСТІВ другої половини XVIII століття

В другій половині – наприкінці XVIII ст. завдяки діяльності кращих представників козацько-шляхетських родин почали вироблятися і входити в свідомість українського народу поняття про народність, націю та її права.

Якщо більша частина шляхетської верстви формувала суспільну думку, спрямовану на ідеалізацію і виправдання реакційної і національно-колоніальної політики російського царизму в Україні, і розглядала цю політику як “перетворення всього краю в новий удосконалений вигляд, як найвищу милість і щедроти, які одержують вірнопіддані від престолу”¹, то значно менша частина свідомої української знаті таємно знаходилася в опозиції до цієї думки і своєю культурно-просвітницькою діяльністю сприяла поширенню ідеї автономії та незалежності України серед населення краю.

Вона намагалася зберегти українські традиції, пам’ять про історичне коріння, викристалізувала національні та політичні погляди на розвиток державницької ідеї у формі автономізму. Саме вона, можливо, чи не востаннє перед початком бурхливих і трагічних для України і її автономії часів наприкінці XVIII століття висловила свій протест проти денационалізації, підняла свій голос за права та вольності України.

З особливою силою цей голос прозвучав на Лівобережжі, оскільки Гетьманщина була найбільшим за площею і населенням автономним регіоном, де в 1764 році проживало понад 1 млн. чоловік, в той час, як загальна кількість населення імперії складала трохи більше 11 млн. осіб чоловічої статі².

Про палкий патріотизм і самовідданість служіння своєму народу свідчить діяльність членів Новгород-Сіверського патріотичного гуртка, який існував в 1770 – 1790 рр.³

Головним своїм завданням автономісти вважали реалізацію політичної програми Г.Полетики, з якою він виступив в законодавчій комісії зі створення нового Уложення 1767 р.

Повною мірою до програмних документів українського автономізму можна віднести петицію та резолюцію Генеральної ради старшини у Глухові у вересні 1763 року, яка була виключно автономістичною за своєю суттю, оскільки розглядала Гетьманщину як самостійну державу з власними кордонами, урядом, окремою економічною системою та національними особливостями⁴.

Програмним документом Г.Полетики як депутата від Лубенського шляхетства може слугувати його промова на загальних зборах українського шляхетства в Глухові “про покращення стану любої Вітчизни

нашої”⁵, в якій йшлося про відновлення українських прав та вольностей. Всі тодішні недоліки Полетика пов’язує з занепадом влади, а скоріше впливом шляхетства і ростом військової сили в особі гетьмана. “Де нині ті люди, котрі розумом і пером захищали вольності вітчизни нашої? – задає він риторичне питання”⁶. Разом з цим жалкує про минулі славні козацькі часи. Ця промова не тільки перелік недоліків та туга за втраченими вольностями. Тут є і конкретна програма дій. “Управління громадянське тоді добре, коли є добрі закони” – каже Полетика і зауважує, “що ми мали такі закони, які тільки може мати самий вільний і благородний народ в світі”⁷.

Як і у виступі в комісії, так і у своїх творах Г.Полетика, висловлюючи думку представників козацької старшини, твердо відстоював автономний устрій Лівобережної України і права українського шляхетства. Про це свідчать такі його праці, як “Сборник прав и привилегий малороссийского шляхетства”, “Историческое известие на каком основании Малая Россия была под республикою Польскою, и на каких договорах отдалась Российским Государям, и патриотическое рассуждение, каким образом можно бы оную ныне учредить, чтоб она полезна могла быть Российскому Государству без нарушения прав ее и вольностей”, “Возражение на постановление Малороссийской коллегии господину депутату Д.Натальину”, “Мнение на читанный в 1768 г. в комиссии “Проект прав благородных”.

Уже сама назва “Исторического известия...”⁸ переконливо говорить про те, що мова буде йти про автономні права України. На жаль, ця робота не є закінченою. Вона переривається на цікавому моменті, коли Полетика говорить про значення Генеральної Ради. Ми маємо тільки перший розділ чи перший параграф “о том, на каком основании Малая Россия была под республикою Польскою” та частину другого розділу чи параграфу “на каких договорах Малая Россия поддалась Российской Империи”, який представляє значний інтерес в плані автономних поглядів та переконань Г.Полетики. Особливо цікавими є роздуми Г.Полетики про договірні статті Б.Хмельницького, про значення шляхетства та його права. Зменшення ролі шляхетства Полетика вважав початком “нещасливої” епохи в історії України, а через це зросла влада гетьманства, яку Полетика вважав шкідливою для України. Цей твір Полетики не є суто науковим, він більше публіцистичний. Хоча він обґрунтовує свої думки, користуючись історичними фактами і тому цей твір представляє певний науковий інтерес.

Виступаючи в законодавчій комісії зі створення нового Уложення, Полетика пояснив Комісії, що особливі переваги українського шляхетства полягають перш за все у тому, що йому після “височайшої влади” повинно належати все управління справ в Україні, а саме: “право устанавлять, отменять и направлять свои законы и просить государя о поддержании оных”⁹.

Після цього основного привілею він вказав на ряд інших: внутрішнє самоуправління, засноване на свободі обрання старшин виключно з українців; повну незалежність шляхетства в питаннях про накладення і зняття податей та повинностей; свободу шляхетських маєтків від військових постойв, податків, поборів та повинностей. Що стосується особистих пільг шляхетства, то Полетика нагадав зборам, що згідно з українським правом люди шляхетського стану користуються недоторканістю особи та житла, в силу чого ні один шляхтич, який має маєток, не може бути арештований і позбавлений свободи не інакше, як через суд.

Виразенням солідарності українських депутатів стосовно майбутнього устрою України стало “Прошение малороссийских депутатов во время составления Уложения”¹⁰, складене від депутатів трьох станів українського суспільства і за дорученням “депутатов малороссийских полков и городов”¹¹ було вручене Катерині II Г.Полетикою, М.Мотонісом, В.Дуніним-Борковським, В.Золотницьким, П.Римшею¹². В цьому документі говориться не тільки про потреби шляхетства, але і про бажання і прагнення всіх станів взагалі і в цьому випадку загальне благо взяло гору над інтересами окремих станів, представниками яких вони були. Це була спроба виробити єдину суспільно-політичну програму, в якій Україна заявляла про себе не тільки як сукупність окремих станів, але й як окремих край, як особлива частина Російської імперії.

Прихильником та послідовником Г.Полетики був дворянин Тимофій Калинський. Свої ідеї українського автономізму він висловив на сторінках своїх відомих на той час праць: “Мнение о малороссийских чинах и о их преимуществе, а равно и о разборе их доказательств о дворянстве по службе и чинам их для внесения в Родословную дворянскую книгу и в какую именно оной часть”(1805 р.) та “Примечания о малороссийском дворянстве”(1808 р.). Висновки з цих праць зводяться до наступного: “Українські козаки мали чин лицарський та стан шляхетський і були вищі, ніж російське шляхетство”¹³.

Завзятим оборонцем прав українського шляхетства був член Російської та Петербурзької Академії наук виходець із Глухова Федір Туманський. В 1793 р. Ф.Туманський на сторінках журналу “Российский магазин” опублікував український словник енциклопедичного типу під назвою “Изяснение Малороссийских речений в предшедших листах”¹⁴.

Помітною постаттю серед українських автономістів був Опанас Лобисевич, “який злив у собі старі традиції Гетьманщини з новими культурними течіями, – явище тим замітніше, що таке злиття характеризує взагалі початки другого українського відродження наприкінці XVIII і на початку XIX ст.”¹⁵ В 1794 р. він переробив українською мовою еклоги Вергілія із його “Буколік” – “Вергілієві пастухи” в малоросійській кобеняк переодетые”. В цьому творі О.Лобисевич втілює політичні думки, мрії і прагнення тогочасного українського громадянства.

Патріотичні погляди українських автономістів знайшли своє відображення на сторінках сповненого почуття національної гідності історико-політичного трактату “Історія Русів”, мета якого полягала в тому, щоб на основі історичного матеріалу обґрунтувати автономістичну старшинсько-шляхетську концепцію і на її основі створити цілісну автономістичну картину української історії¹⁶. Цей твір здобув велику популярність і мав неабиякий вплив на формування суспільно-політичного світогляду тогочасної української інтелігенції.

Говорячи про Берлінську місію 1791 року, слід зауважити, що в цьому випадку політика українського автономізму середини та кінця XVIII ст. була безпосереднім продовженням політики Мазепи та Орлика і в основі її було чітке розуміння того, що українське питання – проблема міжнародна і може бути розв’язана тільки завдяки міжнародній допомозі, якої і шукали українські автономісти наприкінці XVIII ст. Головний же наслідок провалу місії Капніста полягав у тому, що значна частина українських патріотів почала усвідомлювати, що справа визволення України і відродження української держави – це справа самих українців.

На початку 1788 р. В.Капністом був складений Проект відновлення козацьких полків на Україні (“Положение, на каком может быть набрано и содержано войско охочих казаков”). В ньому йшлося про самостійне козацьке військо із власним командуванням і фактично не зв’язаним з російською армією¹⁷.

Окремі аспекти національної автономної ідеї розглядає перекладач Генеральної військової канцелярії Семен Дівович в “Разговоре Великороссии с Малороссией”, в якому автор фактично висунув положення про існування конфедеративного союзу України з Росією під верховенством корони Романових¹⁸.

Проаналізувавши погляди та переконання прихильників українського автономізму, можна дійти висновку, що їм були одночасно властиві як шляхетсько-автономістичні, так і національно-автономістичні прагнення та устремління.

В більшості цих документів погляд був звернений не в майбутнє, а в минуле, хоча Г.Полетика в своїх суспільно-політичних ідеях, намагаючись говорити від імені всього народу, поряд з спрямованістю в минуле, виявляє також тенденцію до модернізації бажаної суспільно-політичної моделі, “следуя в том примере просвещенных народов”¹⁹.

Діяльність українських автономістів, раціональні зерна їхніх ідей та думок проростали в цілеспрямовані, організаційно оформлені національно-визвольні рухи XIX ст., надихали найкращих представників українського народу на самовіддану боротьбу за незалежність та державність.

¹Марченко М. Українська історіографія. – К., 1959. – С. 93.

²Кабузан В.М. Изменения в размещении Европы и России в XVIII – первой половине XIX в. – М., 1971. – С. 87.

³Федірко А.М. Патріотична освічена еліта Новгород-Сіверського на рубежі XVII – XIX ст. // Укр.іст.журн. – 1998, № 2. – С. 77 – 83.

⁴Мирончук А. Роль козацько-старшинської самосвідомості у збереженні та відстоюванні національних прав та особливостей України другої половини XVIII століття//Етнічна історія народів Європи. Збірник наук. праць. – К., 1999. – С. 48 – 49.

⁵Інститут рукописів Національної бібліотеки України ім.В.Вернадського (далі ІР НБУВ). – Ф. 8. – Од. 2683. – Арк. 1.

⁶Там само. – Арк. 1(зворот).

⁷Там само. – Арк. 2 (зворот).

⁸ІР НБУВ. – Ф. 8. – Спр. 160 (папка № 115).

⁹Сборник Императорского Русского Исторического Общества. – СПб., 1882. – Т. 36. – С. 355.

¹⁰Наказы Малороссийским депутатам 1767 года и Акты о выборах депутатов в Комиссию сочинения Уложения. – Киев, 1889. – С. 177 – 185.

¹¹ІР НБУВ – Ф. 8. – № 1745 – 1746. – Арк. 1.

¹²ІР НБУВ. – Ф. 40. – Од. 560.

¹³Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. 2. – К., 1992. – С. 286.

¹⁴Федірко А.М. – Вказ. праця. – С. 80.

¹⁵Оглоблін О. Опанас Лобисевич. – Мюнхен, 1966. – С. 68.

¹⁶Історія Русів. – К., 1991.

¹⁷Сборник Императорского Русского Исторического Общества. – СПб., 1881. – Т. 29. – С. 516 – 517.

¹⁸Дівович С. Разговор Великороссии и Малороссии// Українська література XVIII ст. – К., 1983.

¹⁹ІР НБУВ. – Ф. 8. – № 2683. – Арк. 3.